

УДК 343.132; 347.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.74>**С. В. Сіренко**аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА МАЙНО БОРЖНИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено правові особливості звернення стягнення на майно боржника в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації. Автором здійснено аналіз актуальних нормативно-правових актів, зокрема змін до Закону України «Про виконавче провадження», положень Цивільного процесуального кодексу України, законів воєнного стану та підзаконних нормативних документів, які регламентують діяльність державних і приватних виконавців. Увагу приділено обмеженням і заборонам, запровадженим у період дії воєнного стану, зокрема щодо арешту, реалізації майна, стягнення із рахунків боржників, а також відновленню виконавчих дій у межах дозволених законом меж. У ході дослідження розглянуто сучасну судову практику, яка демонструє неоднозначність у застосуванні нових правил, особливо щодо визначення територій активних бойових дій, відстрочення строків виконавчого провадження та захисту мінімальних доходів боржника. Автор аналізує практичні проблеми, з якими стикаються виконавці, стягувачі й боржники в умовах правової невизначеності, та висловлює пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері. Автор надає тезу, що система звернення стягнення на майно зазнала суттєвих трансформацій: багато прав власності боржника тимчасово «захищено», попри офіційну перерву більшості процедур. При цьому одночасно законодавство намагається балансувати інтереси кредиторів та добробут боржників. Так, встановлено чіткі ліміти для збереження мінімальних коштів на рахунках боржника. Наукова новизна статті полягає у системному аналізі виконавчого механізму саме в умовах надзвичайного правового режиму, а також у спробі запропонувати збалансований підхід до захисту прав кредиторів і боржників, враховуючи соціальні та економічні наслідки війни. Стаття може бути корисною для юристів, виконавців, науковців і законодавців, які працюють над удосконаленням механізмів виконання судових рішень в умовах кризових ситуацій.

Ключові слова: примусове виконання, виконавче провадження, рішення, адміністративні процедури, позасудове (альтернативне) оскарження, воєнний стан, виконання судового рішення, правове регулювання.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення кардинально змінило умови здійснення багатьох правових процедур, зокрема механізмів виконання судових рішень. Одним із найскладніших і водночас найбільш чутливих аспектів цієї сфери стало звернення стягнення на майно боржника. У мирний час така процедура є усталеною та врегульованою відповідно до законодавства, проте в умовах воєнного стану виникли численні проблеми: неможливість виконання виконавчих дій у зоні бойових дій, обмеження на арешт і реалізацію майна, правова невизначеність для учасників виконавчого провадження, конфлікти між правами боржників і законними інтересами стягувачів. З огляду на це, виникає необхідність пере-

осмислення діючих механізмів звернення стягнення та їх адаптації до реалій воєнного стану з урахуванням правової визначеності, справедливості та принципу пропорційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці виконавчого провадження та звернення стягнення на майно приділяли увагу такі українські науковці, як: О. І. Харитонов та Є. О. Харитонova, які аналізували принципи виконавчого провадження та питання захисту майнових прав боржника; С. Я. Фурса досліджував питання функціонування інституту приватних виконавців у системі примусового виконання; А. В. Телявський у публікаціях 2022–2024 років аналізував особливості звернення стягнення на майно боржника в умовах воєнного стану,

зокрема акцентував на правових колізіях, пов'язаних із тимчасовими обмеженнями; О. М. Скаун та В. С. Кравчук висвітлювали загальні аспекти правового регулювання захисту права власності та його балансування з інтересами кредитора; Н. Ю. Хома у своїх працях звертала увагу на соціальну вразливість боржників і необхідність гарантійного механізму під час звернення стягнення в кризових ситуаціях.

Водночас більшість наукових праць стосуються загальних аспектів виконання судових рішень або були написані до початку широкомасштабної війни, що зумовлює недостатність комплексного аналізу нових викликів, які виникли внаслідок воєнного стану. Бракує також напрацювань щодо взаємодії приватних і державних виконавців у цих умовах, аналізу нової судової практики та рекомендацій щодо гармонізації законодавства.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу правового механізму звернення стягнення на майно боржника в умовах воєнного стану в Україні, виявлення основних законодавчих змін, практичних труднощів у роботі державних і приватних виконавців, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери з урахуванням принципів правової визначеності, пропорційності та захисту прав усіх сторін виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення російської федерації з 24 лютого 2022 року докорінно змінило ситуацію в країні, зокрема з примусовим виконанням судових рішень [5]. Як зазначено у фаховій літературі, після початку війни сфера примусового виконання рішень «фактично зупинилася, а приватні виконавці зіткнулися з чималою кількістю перешкод як суто об'єктивного, так і нормативно-правового характеру». Водночас зростає соціальна напруга: боржники перебувають під тиском стягнень, а стягувачі – без змоги реалізувати свої вимоги. В цих умовах надзвичайно актуально проаналізувати механізми звернення стягнення на майно боржника, встановлені законодавством і деталізовані судами, а також визначити проблемні питання та напрями їх вирішення.

Правове регулювання звернення стягнення на майно боржника базується на положеннях Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) та Закону України «Про виконавче провадження» №1404-VIII від 02.06.2016. Згідно зі ст. 431 ЦПК, виконання судових рішень здійснюється

на підставі виконавчого листа, виданого судом першої інстанції. Закон «Про виконавче провадження» визначає алгоритми накладення арешту на майно, порядок його оцінки та реалізації (ст. 430–454 ЦПК). Зокрема, суд, за заявою виконавця або сторони, може дозволити звернути стягнення на майно боржника (ст. 440 ЦПК) або накласти арешт (ст. 450 ЦПК) і передати об'єкти на продаж (ст. 436–438 ЦПК).

Окремі норми про звернення стягнення на майно містяться й у Цивільному кодексі, законі «Про заставу» та інших актах [1, с. 153]. Крім того, під час війни набрали чинності спеціальні обмеження та дозволи, передбачені прикінцевими й перехідними положеннями Закону «Про виконавче провадження» та іншими нормативними актами. Ухвалюються постанови Кабінету Міністрів та накази Міністерства юстиції (наприклад, КМУ № 198-р від 02.03.2022, що визначило порядок обмежених операцій із арештованими рахунками. Законодавство про воєнний стан само по собі не змінює процедуру звернення стягнення, але встановлює строки та умови, за яких можуть тимчасово призупинятись або обмежуватись виконавчі дії (Указ Президента №64/2022, затверджений Законом №2102-IX; див. далі).

У межах воєнного стану законодавець ввів низку особливих обмежень і преференцій для сторін виконавчого провадження [6]. Головні з них можна узагальнити наступним чином.

Важлива заборона примусового виконання у зонах бойових дій і на окупованій території. Згідно з п. 10-2 прикінцевих положень Закону «Про виконавче провадження», забороняється відкриття нових виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання судових рішень на території громад, де тривають активні бойові дії або які тимчасово окуповані. Цю заборону поширено на будь-яке майно боржника (нерухоме і рухоме), яке перебуває у вказаних районах. Аналогічно, наказ МЮ №2343 від 10.06.2022 передбачає зупинення електронних аукціонів із реалізації арештованого майна, що розташоване на таких територіях (п. 2) [2, с. 8]. Таким чином, виконавці фізично не можуть виставити на примусовий продаж активи боржника, розташовані у зоні бойових дій чи на окупованих землях.

Дозволені операції з арештованим майном – для забезпечення мінімальних потреб боржників. Законом від 15.03.2022 №2129-IX тимчасово дозволено боржникам-платникам проводити певні видаткові операції з арешто-

ваними рахунками. Зокрема, фізичні особи – боржники можуть зняти з арештованих рахунків суми, що не перевищують 100 000 грн за місяць, якщо сума стягнення за виконавчим документом не перевищує 100 тис. грн (ця норма потім втратила чинність, див. далі). Юридичні особи – боржники і приватні підприємці можуть з арештованих рахунків здійснювати витрати лише на виплату зарплат працівникам (не більше 5 мінзарплат на працівника) та на сплату обов'язкових податків/зборів. Це створено, зокрема, для недопущення економічного колапсу через повну блокаду рахунків боржників. Зауважимо, що відповідні постанови КМУ (наприклад, №198-р) і законодавчі зміни гарантують нерозторгнення банками сум до 100 тис. грн (або двох мінімальних заробітних плат за місяць) з таких рахунків.

Припинення стягнення із доходів боржника. Воєнне законодавство зупинило (припинило) звернення стягнення на звичайні доходи боржника, такі як зарплата, пенсія, стипендія тощо, крім випадків стягнення аліментів та відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом (компенсація для потерпілих від злочинів) [7, с. 40]. Наприклад, було встановлено, що зарплата чи пенсія боржника не можуть стягуватись виконавцями, окрім аліментних зобов'язань. Однак цю норму скасовано законом №3048-IX від 11.04.2023: з 6 травня 2023 року звернення стягнення на доходи боржника відновлено (з врахуванням залишення боржнику гарантійно недоторкованої суми – див. далі). Тобто на сьогодні стягувати дозволяється заробітну плату та інші доходи, але з умовою збереження прожиткового мінімуму боржника.

Гарантовані неприпустимі для стягнення суми. Одночасно з відновленням стягнення на зарплату законодавство передбачило, що боржнику зберігається сума, що не перевищує двох мінімальних зарплат на місяць, яка є недоторканною. Це обмеження встановлено з метою збереження соціальної стабільності та потребу боржника. У попередній редакції дозволялось беззастережно знімати до 100 000 грн на місяць (що приблизно дорівнювало 2-3 мінзарплатам на той момент) [3, с. 155], але з травня 2023 року норма «100 тисяч» скасована на користь принципу «двох мінімальних зарплат».

Заборона виконавчих написів нотаріусів. Закон України від 27.07.2022 №2455-IX тимчасово забороняє відкривати нові виконавчі провадження на підставі виконавчих написів

нотаріусів за кредитними договорами, які не посвідчені нотаріально. Фактично це означає, що стандартні нотаріальні виконавчі написи (наприклад, по кредитним угодам) під час війни не можуть бути реалізовані через виконавців. Це запобігає несанкціонованій примусовій реалізації майна боржників, укладених в обстановці кризових умов, без належної судової процедури.

Призупинення виконавчих дій за певними категоріями боржників. Зокрема, зупинено виконання рішень у провадженнях, де боржником є учасник оборонно-промислового комплексу або військовий підрозділ (крім випадків стягнення зарплати чи забезпечення житлом військових). Так, постановою ДВС від 15.09.2022 №1043 зазначено, що забороняється арешт і реалізація майна підприємств ОПК та органів військового управління. А також призупинено стягнення боргів за житлово-комунальні послуги на об'єкті нерухомості, який був знищений або пошкоджений внаслідок воєнних дій. Це зроблено з огляду на особливу роль оборонних підприємств та потреби військових, а також з урахуванням об'єктивних втрат цивільних (зруйноване житло).

Обмеження проти російських громадян та організацій. Законодавство чітко передбачає, що виконання рішень про стягнення зупиняється, якщо стягувачем є громадянин Російської Федерації, російська юридична особа чи особа з російським бенефіціаром. Під дію цих обмежень не потрапляють росіяни, які легально проживають в Україні, але поширюється на тих, хто формально має зв'язок з РФ. Таким чином, майно боржників не може бути стягнуто на користь представників держави-агресора чи пов'язаних з нею осіб.

Аукціони і реалізація арештованого майна. Як зазначено, наказом Мін'юсту №2343 (10.06.2022) на період воєнного стану зупинено електронні аукціони з реалізації арештованого майна, яке знаходиться на території, де тривали бойові дії чи була окупація [4, с. 37]. Торги можуть бути поновлені лише за відновлення безпечних умов за рішенням Мін'юсту. Таким чином, фактично заморожено продаж майна боржника в зонах активних бойових дій. У безпечних регіонах аукціони проводяться, але з огляду на воєнну ситуацію активність бізнесу низька.

Як державні, так і приватні виконавці повинні суворо дотримуватися зазначених обмежень. Департамент державної виконавчої служби (ДВС) проводить роз'яснювальну та контрольну

роботу: будь-які постанови виконавців, що суперечать вимогам воєнного законодавства, можуть бути скасовані керівництвом ДВС за зверненням сторони чи з власної ініціативи. З іншого боку, самі приватні виконавці отримали повноваження з власної ініціативи скасовувати попередні рішення, які стали недоцільними чи протиправними в умовах війни. Таким чином, систему контролю за діями виконавців посилено.

У практиці виконавців найбільшою проблемою є невизначеність у визначенні територій з активними бойовими діями. Перелік таких громад регулярно оновлюється Мінреінтеграції, і виконавці мають стежити за актуальними змінами. Крім того, без належних судових рішень (через канали гуманітарних звернень) складно доказати знищення майна боржника для призупинення виконавчих дій за ЖКГ. Експерти відзначають, що низка положень потребує додаткових роз'яснень, зокрема щодо процедури розблокування рахунків та перевірки доброчесності банків. Загалом, приватні й державні виконавці працюють в умовах постійної неопределеності, під час воєнних дзвінків до ДВС фіксуються нові питання від стягувачів і боржників.

На даний момент судова практика у сфері воєнного стану досить обмежена через відносну новизну норм. Однак вже можна спостерігати окремі тенденції. Наприклад, апеляційні суди аналізують питання перерви строків у виконавчому провадженні, зупинення виконавчих дій і наслідків скасування воєнного стану. Зокрема, у низці ухвал суди підтвердили, що строки процесуальних дій у виконавчому провадженні перериваються на весь період дії воєнного стану, і відлік їх поновлюється лише після його закінчення. Також вирішуються спори про обов'язок виконавців з урахуванням нових правил: чи має платник звільняти арешт з суми понад гарантованого ліміту, скільки мінімальних плат лишати на рахунку боржника тощо.

Серед проблем — нечіткість формулювань. Наприклад, у законі №2129-IX не уточнено, чи враховуються видаткові операції із зарплатних рахунків, заблокованих до початку війни. Також досі немає судових висновків щодо застосування інвестиційного доходу, акцій та складної дебіторської заборгованості як об'єктів стягнення під час дії обмежень [8, с. 30]. У цілому більшість конфліктів вирішуються шляхом особистих роз'яснень ДВС та узгоджень із стягувачем — але це не забезпечує єдиного підходу. Тому судова практика поки що більше очікує нових спорів, ніж дає їх розв'язання. Узагальнюючи виявлені проблеми,

можна запропонувати такі поліпшення. Так, уніфікація норм воєнного часу в законі «Про виконавче провадження». Доцільно зібрати всі тимчасові зміни в одному законодавчому акті замість численних додаткових законів і постанов. Це зменшить плутанину і полегшить роботу виконавців та юристів. Автоматизація моніторингу списків бойових територій призвана створити єдиний електронний ресурс, яким завжди користуватимуться виконавці при прийнятті рішень, а також впровадити цю інформацію у Єдиний державний реєстр виконавчих документів. Забезпечення швидкого розгляду спорів за воєнними виконавчими провадженнями здатне запровадити пріоритетний розгляд апеляційних скарг щодо порушення воєнних обмежень (перевищення арешту, незаконний продаж майна тощо). Наявність обґрунтованої судової практики знизить ризик свавілля у виконавців. Важлива й розробка гнучких механізмів відновлення виконання після війни. Після скасування воєнного стану має бути визначено перехідний період — наприклад, 30–60 днів — протягом якого заборони поступово знімаються, а виконавцям дозволяється подавати звіти про поновлені дії. Забезпечення компенсації за втрату активів (арешт, знецінення майна). Можливо, варто передбачити процедуру оцінки й компенсації боржникам витрат чи збитків, завданих виконанням обов'язкових арештів за умов військового стану.

Висновки і пропозиції. Законодавчі зміни, введені під час воєнного стану, суттєво обмежили можливості звернення стягнення на майно боржника. Усе, що може призвести до серйозного погіршення добробуту боржника (втрата житла, повний арешт усіх доходів тощо), закрито для примусового виконання. Водночас передбачено баланс — боржник має змогу продовжувати обмежений обіг коштів, а кредитори отримали альтернативні механізми (наприклад, тимчасово — тільки звернення стягнення на рухоме майно поза зоною бойових дій). Виконавці нині діють за новими правилами і повинні враховувати ці винятки у своїй роботі.

Нинішні обмеження мають тимчасовий характер: після повного припинення бойових дій очікується поступове відновлення нормального режиму виконання судових рішень. При цьому досвід воєнного часу підкреслює важливість адаптації українського виконавчого провадження до європейських стандартів та забезпечення чітких підзаконних актів, що дозволять оперативно реагувати на надзвичайні обставини.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б., Горбунова Л. М., Комаров В. В., Ємельянова І. І., Сібільов Д. М. Науково-практичний коментар до законів України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження». Київ : Юрінком Інтер, 2005. 320 с.
2. Вільчик Т. Б. Європейські стандарти виконавчого провадження. *Форум Права*. 2023. Вип. 75. № 2. С. 6–18. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699510> (дата звернення: 09.02.2024).
3. Гончаренко Т. І. Прожитковий мінімум в Україні: правові норми та сучасні реалії. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 18–19. С. 155–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2018_18-19_47 (дата звернення: 09.02.2024).
4. Куцір Н.С. Звернення стягнення на грошові кошти боржника в умовах дії режиму воєнного стану. *Правова політика України: історія та сутність* : зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практичного семінару, м. Житомир, 2022р. С. 36–38.
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 09.02.2024).
6. Про затвердження Указу Президента України «Про затвердження воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text> (дата звернення: 09.02.2024).
7. Сібільов Д. М. Виконавча сила рішень третейських судів. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 38–48. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.225629> (дата звернення: 09.02.2024).
8. Узелац А. На шляху до європейських правил цивільного процесу: переосмислення процесуальних обов'язків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. Вид. 1 (106). С. 24–32.

Sirenko S. V. Foreclosure on debtor's property under martial law

The article examines the legal peculiarities of foreclosure on debtor's property under martial law imposed in Ukraine due to the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The author analyzes the relevant legal acts, in particular, amendments to the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings", provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, martial law laws and bylaws regulating the activities of public and private enforcement officers. Attention is paid to the restrictions and prohibitions imposed during the period of martial law, in particular, with regard to seizure, sale of property, recovery of debtors' accounts, and resumption of enforcement actions within the limits permitted by law. The study examines the current court practice, which demonstrates ambiguity in the application of the new rules, especially with regard to the determination of the territories of active hostilities, postponement of enforcement proceedings and protection of the debtor's minimum income. The author analyzes the practical problems faced by bailiffs, debt collectors and debtors in the context of legal uncertainty and makes proposals for improving the legal and regulatory framework in this area. The author argues that the system of property foreclosure has undergone significant transformations: many of the debtor's property rights are temporarily "protected" despite the official suspension of most procedures. At the same time, the legislation tries to balance the interests of creditors and the welfare of debtors. Thus, clear limits have been set for keeping minimum funds in the debtor's accounts. The scientific novelty of the article lies in the systematic analysis of the enforcement mechanism in the context of the emergency legal regime, and in the attempt to propose a balanced approach to the protection of the rights of creditors and debtors, taking into account the social and economic consequences of war. The article may be useful for lawyers, bailiffs, scholars and legislators working on improving the mechanisms of court decision enforcement in crisis situations.

Key words: enforcement, enforcement proceedings, judgment, administrative procedures, extrajudicial (alternative) appeal, martial law, enforcement of a judgment, legal regulation.